

הדשים גם ישנים II. N. 10

(הסוף*)

N. 333. מאסיפת אנטינין. שני דפים קלף מחוקים מעט (ביחוד f. 2 b) 38-40 שורות בעמוד. — מהשובות הנאונים, והוספתי החלוקה לסימנים ונתתי ריח בין הדבקים. ראש סימן א' וסוף סימן ח' חסרים בכ"י.

סימן א. [חזרא¹] הוא אחר] ממני קוצים מצוי בבבל וקוראין אותו אלהיזר. כי כיון שבבל מאז מקום לשון ארמי ולשון כשדי ועד אן² בכל העיירות בלשון ארמי וכשדי מספרין הכל בין ישראל ובין הגוים אף במדינות שחידשום ישמעלים רוב השמות ארמי מרוכך הוא³ כי זה הקוץ נקרא אלהזר ואין אנו יודעין לו שם אהר⁴. ואשר אמר עד שיתפקקו כל חליות שבשדה⁵ גם על העיקר הזה הוא שיכוף את ראשו ויהי צ[ואר] מעוקם שיתפקקו חליות שבו אף יכרע עד שיתפקקו האחרות. ולא שימצה⁶ את עצמו כך אלא כך ששנמצא ראשו כי היזרא וכל החליות מתפקקות⁷. והמיקל שבכולן אמר כיון שנענע בראשו וקא מיחוי דקא כארע אינו צריך. ולא איפסיקא הלכה וודאי דרבנן היא ודעבר כקולא עבר ואין מחזירין אותו. אילא מיהו המהדרין כרעין⁸ כדי שיראה איסר שכנגד לבם⁹. ודוקא כי היזרא דצואר דילהון לא פשיט ואפילו המנענע כופף צואר[ו] נמצאת כפיפת צואר לכולהו.

(*) ראה הקדם שנה א' חוברת ד' עמוד 164—166 (צריך לתקן שם עמוד 168 שורה 3 מלמטה: אלרובאיע תחת אלחבאיע; עמוד 160 שורה 4 מלמטה: [כן בכ"י] תחת [קב"ס]; עמוד 161 שורה 6 מלמטה אצל המלה פרבר צריך להוסיף: אולי הוא שם הצמח פרבאן בערבית ופרסית [מיונית פרבאניון; ραρβανιον]; ראה פוללערס II, 649).

סימן א. ¹ התשובה הזאת היא לשאלת השואל במ"י רב ששת כרע בחזרא [ברכות י"ב]. ובערוך חזר ב' הובא קצור התשובה הזאת בשנויים בשם פ"י רב האיי גאון. — ² כך הוא הגוסס בכ"י מארצות המזרח תחת ועדיין. — ³ כל המקום הנכבד הזה אודות לשון ארמית בבבל נשטט בערוך שם. — ⁴ גם מהשובה זאת נראה כי בבבל בסאו אות ה' הארמית והערבית כמו ה' כמו שהעירתי בזכרון לראשונים א' 171, די 356. — ⁵ ציל שבשדה. — ⁶ כמו שימצא. ובערוך שם: ולא שיכוף את עצמו לפי תוכן הענין. ושם הביא קאדוט לפי ד' פאריז צוירים אחרים שאינם נכונים. — ⁷ תחת המלות האלה בערוך שם: ויראה איסר כנגד לבו הלכות מדברי הגאון למטה בסוף התשובה. — ⁸ ציל כרעין דבעין: — ⁹ ציל לבו או שיראו.

סימן ב. וששאלת הא דאמר רב יוסף⁽¹⁾ האיי חביצה או⁽²⁾ אית ביה פירורין כזית וכי בבא מלחם גדול דאית עליה הריחא דלחמא. — הכין פירושא חביצא שעשוי בלחם פתיתין ודבש ומחובץ כן קאמ' רב יוסף או⁽²⁾ אית ביה פירורין כזית כלחמא מעליא חשוב ובתחלה מבהך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף שלש ברכות כתורת ברכת מזון ואם נתפרר עד פחות פחות מכוית ואין בו כלום כזית כחלה⁽³⁾ בורא מיני מזונות לבסוף ברכה אחת מעין שלש אמ' רב יוסף מנא אמנא⁽⁴⁾ לה דתניא היה עומד ומקרב⁽⁵⁾ מנחות בירושלים אומר שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה נטלן לאכלן אומר המוציא לחם מן הארץ ותנן וכולן פתיתין כזיתים⁽⁶⁾ שמעת מיניה שהלחם הפחות כזיתים מברכין עליו המוציא אמלית⁽⁷⁾ אביי היאך אתה אומר שאין מברכין עליו המוציא אילא אם כן שפתיתתו אין פחותה מכויתים והרי תנא דבי ר' ישמעאל קאמר במנחות מפרכן עד שמחזירין⁽⁸⁾ לסלתן אפשר להאיי הנא אין מברכין עליו המוציא. ואם תאמר תנא דבי ישמעאל כי זה המפורך אין מברכין עליו המוציא ואין עליו תורת לחם הלא הנה אמר ליקט מכולן כזית ואכלו אם חמץ הוא עגוש כרת ואם מצוה⁽⁹⁾ הוא אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. שמעת מינה שתורת לחם עליו אף על פי שמפורך וחזר כסלת ומימילה⁽¹⁰⁾ אין ברכת מזון תלויה בכזיתים שער אן⁽¹¹⁾ לא נחלקו אילא היאך פתחה⁽¹²⁾ וכולן מורים שיש לברך המוציא. ומפריק רב יוסף הכא במאי עסקינן בשעירסן. ושמענן ביה חרין פירוש. חד דהאיי דקאמ' תנא דבי ר' ישמעאל מפרכן עד שמחזירין⁽⁸⁾ לסלתן לא שפיתת איתן פתיתין (s.) פחות פחות מכוית אילא דחשיל ליה לכזית לחם במיא עד דהאוי חושלא כי ערקן וכעריסה. מלשון ראשית עריסותיכם. אבל פתיתה לא הויא פחות מכוית ומהאכי⁽¹³⁾ מברך עליה המוציא ויוצא בו ידי חובתו בפסח. וקאמ' רב יוסף דהאיי דקתאני ליקט מכולן לא שנטל כמה פתיתין עד שכינס מה ששעירורו זית אילא שלקט כחך איתן שעירסן אחת שהיא כזית שער אן⁽¹¹⁾ לא נמיחה⁽¹⁴⁾ לגמרי. ופירושא אחר שנטל כמה פירורין דעירסן עד שנמצא בידו מעורס כזית והאיי הוא שיוצא בו ידי חובתו בפסח אבל אם לא עירסן לתנא דבי ר' ישמע' אין מברך עליה המוציא. ואקשי ליה אביי לפירוש ראשון או⁽¹⁵⁾ פתית אחד שהוא כזית נטל. ולפירוש שני או⁽¹⁵⁾ בשעירסן והיו לאחר הינו דקא תאני עלה והוא שאכלן בכדי אכילת פרס שאכלו מיבעי ליה כי לדבריק פתית אחד או עדים⁽¹⁶⁾ אחד הוא ולא כמה פתיתין. ופריק רב יוסף הכא במאי עסקינן בבא מלחם (f. 1 b) גדול. פירושא הכי קאמ' תנא אם הניח לפניו ככר גדול וניטל הוא ממנו פירורין קמעה קמעה שכמה מהן יש בהן כזית ובכמה פעמים נטל פירורין כזית אחד ויוציא⁽¹⁷⁾ בהן כס (s.) ידי חובתו והוא שאכלן בכדי אכילת פרס מאי הואי עלה אעיקר חביצא קאיי. ופליג רב

סימן ב. ⁽¹⁾ דאמר רב יוסף ברכה ליי. — ⁽²⁾ או כמו אי בכ"י מארצות המזרח. — ⁽³⁾ צ"ל בתחלה. — ⁽⁴⁾ כמו אמנא. — ⁽⁵⁾ צ"ל ומקריבי מנחה ע"ה. — ⁽⁶⁾ לפנינו הנוכחא: בכזית. — ⁽⁷⁾ בבתי מדרשים כותבים דבה כזה תחת: אמר ליה. — ⁽⁸⁾ צ"ל שמחזירין. — ⁽⁹⁾ צ"ל מצה. — ⁽¹⁰⁾ כמו ומסילא. — ⁽¹¹⁾ שעדיין. — ⁽¹²⁾ צ"ל פתיתה. — ⁽¹³⁾ ומתאכילי אולי הוא הקצור מן ומשום האכיל. — ⁽¹⁴⁾ כמו נמוחה. — ⁽¹⁵⁾ כמו אי. — ⁽¹⁶⁾ צ"ל עדים. — ⁽¹⁷⁾ צ"ל ויוצא. —

שש ארב יוסף ואמר אפילו יש בחבין פיהרין קטנים פחות פחות מכוית
מכר עליו המיצא ואחריו שלוש והוא דאיכא עליה תאוריתא דלחמא. ופירוש
שש עליו תואר לחם ונכר וידוע כי לחם הוא¹⁸). אבל אם נימוח וליכא עליה
תאוריתא דלחמא בורא מיני מזונות הוא שמברכין עליו. ורבנן גראסי¹⁹) שטפי
גרסי תוריתא דלחמא. מבליעין את האלף כי בן דרכן באהחע להבליען הרבה.

סימן ג. וששאלת הא דחנן בית שמאי¹) אומרין בערב כל אדם יטו ויקראו
ובבקר יעמדו וכו' אמ' ר' טרפין וכו'. ופרשת דגמרא דהני חרתי הילכאמא אית
ביה גביכו שיבוש ותבעת למיכתב גמרא ופירושיה. — הכי גמ' בשלמא בית הלל
קא מפרשי טעמיהו וטעמא דבית שמאי אילא בית שמאי מאי טעמיהו או²)
סלק' דעת' כי דקאמרי³) בית הלל ליכתוב רחמ' בשכיבה וקימה מאי ובשכבך
ובקמך שמ' מינה שכיבה ממש. פיר' טעמן שלבית שמאי מחוך שלא פירש
הכתוב בשעת שכיבה ובשעת קימה אילא אמר בשכבך ובקימך למדנו כי בשכיבה
וכקימה ממש כשאתה שוכב דבר בם וכשאתה עומד דבר בם. ולפיכך בערב
יטו ובבוקר יעמדו. גמ' ובית שמאי האיי ובלכתך בדרך מאי דרשו ביה ההוא
מיבני לי⁴) פרט לחנן ובית הלל לאו מימילה⁵) שמעת מינה דקארי קרית
שמע בהרי ראזיל. פיר' כיון ששנינו ובית הלל אימ' כל אדם קוראין כדרך
שנ' ובלכתך בדרך חקר כי מאחר שבית שמאי סוברין שהקרינה בהטאה⁶)
ובעמידה מה הן מפרשין ובלכתך. אילא כך היו אומרין כי כתב לן רחמ' בן⁷)
פרט לחנן. כלומר בשעה שאתה יכול להלך בדרך חייב אתה בקרית שמע
ובשעה שאינך יכול להלך בדרך בזמן שאתה חתן פטירת. ובית הלל אף על
גב דדרשי ביה הכי סברי מחוך הדברים אתה למד שיש לך לקרות בהילוך.
חנן רבנן בית הלל אימ' עומדין וקוראין יושבין וקוראין מטין וקוראין עסיקין
במלאכתן וקוראין ומעשה בר' ישמעאל⁸) ור' אלעזר בן עזריה שהיו מסובין
במקום אחד והיה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף כיון שהגיע
זמן קרית שמע הטה ר' אלע' בן עזריה וזקף ר' ישמעאל אמר לו ישמעאל
אחי לאחר אמרו לו זקניך (8.) מנל אמר להן כנגד המשחיתין כל זמן שאני
הייתי זקוף אתה הייתה מוטה עכשו שהטיתי אתה זקנתה⁹) אמר לו אתה
עשית כדברי בית שמאי ואני עשיתי כדברי בית הלל דבר אחר שמה (8.)
יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות מאי דבר אחר וכי חימא בית הלל גמי
אית להו מטין שמה יראו התלמידין ויקבעו הלכה לדורות. כלל פירושא כי
בערב היו יושבין בשעה שבית שמאי מטין. וזקף ר' ישמע' לעשות הקר⁷)
לדבר כרי שידוע שזקף. ואף על פי שבית הלל אי עכסת⁹) להן אף על פי

¹⁸) זה מובא בערוך ערך תרתי. ובאור זרוע סימן קס"ז הובא בשם ר"ח. — ¹⁹) גראסי. הוא שם התאור
הוראתו: שונים, לומדים. גרסנים. וללא צדק מהק קאמט את המלה הזאת שהשבת לפעל שנכפל בטעות
עם המלה וגרסי דלמטה.

סימן ג. ¹) בית שמאי ברבות י' והגמרא לזה דף י"א. — ²) כמו אי. — ³) כמה
כדקאמרי. — ⁴) צ"ל מיבני ליה. — ⁵) כמו ממילה. — ⁶) כמו בהטייה. — ⁷) בכת"י
הצרי מעל הכי כפי הנקוד הבבלי. — ⁸) צ"ל זקפתה. — ⁹) צ"ל עכסתה כמו איכסת. —

שהוא מוטה רצה ר' ישמע' להודיע לכל שאינו נוטה לדברי בית שמאי. גמ' מאי הואי עלה תאני רב יחזקאל עשה כדברי בית שמאי עשה כדברי בית הלל עשה ורב יוסף אמר עשה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום דהנן מי שהיה¹⁰ ראשו (f. 2a) [ורובו בסו] כה ושלחנו בתוך הבית כולה הילכהא. פיר' מדקאמרי ליה אם כך [היית] נוהג לא קיימת מצות סוכה מימך למדנו כי העושה כמי שאין הלכה כמותו [לא עשה] כלום ורב נחמן בר יצחק אמ' עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה אמר ר' טרפון אני הייתי בדרך. יכלה מתניתין. ובהרה מתנ' בשחר ככר.

סימן ד. ושאלת הא דקאמ' ראבה¹ בר חננה משמא דרב אין אומרין אהבה רבה אילא אהבת עולם. ועלה השמועה בכך ומנהג[א דילן] מימות אבותינו לומר בשחרית אהבה ובערבית אהבת עולם ולא היה ידענא על מאי סמאכיהון ועד ראשכחן למר רב כהן צדק דהוא כתב הכי ולא. אתי² טעמא. ואי³ הכי הלכתא ילמד אדונינו מאי זה טעם שאין בכולה סככתא זכר לזאת. — הוי יודע שמנהג ישיבתנו מעולם ועד עכשיו שאין אומר' אילא אהבת עולם בין בשחרית ובין בערבית. אבל במתא מחסייה בסורא בכל בתי מדרשות שלהן אומרין שחרית וערבית אהבת עולם חוץ מבית מדרש אחד בלבד. וכמדמים⁴ אני כי הוא שהיה מר רב כהן צדק רגיל בו. ומקמי רב כהן צדק נמי כך היה מנהג שם שאומרין באחת אהבה רבה ובאחת אהבת עולם. והיו חכמים שלנו שואלין אותם מפני מה מניחין להעשות⁵ כן. והיו אומרין דא⁶ ודאי סליקא שמעתא דאין אומר' אהבה רבה אלא אהבת עולם כי דקאמריהון. השהה⁸ דאמדינן בתרה אמ' רב יהוד' אמ' שמואל השכים לשנות עד שלא קרא קרית שמע צריך לברך משקרא קרית שמע אינו צריך לברך שכבר נפטר באהבה רבה. שמע מינה עד אנ⁷ לא פסיקא ומשום הכין איכא למימר זמנין הכי וזמנין הכי. ואמרו להן ראשונים דשמעתא כבר סליקא לה. וכיון דיחיד הוא דאמ' אהבה רבה ורבנן אמרו אהבת עולם ותניא נמי ברבנן אין אומרין אהבה רבה אילא אהבת עולם. אפילו נמצא אחר כך בכמה מקומות זכרון אותה מחלוקת ראשנה לא עכפת⁸ לן ביה ולא משגחינן ביה שכבר נודע שאינה הלכה. ושמואל דאמ' בראשנה אהבה רבה הוא דקאמ' בשנייה שכבר נפטר באהבה רבה. וכיון דלא הלכת' כואתיה ורבנן פליגי ותניא נמי הכי מה לי אתמרא שמעתיה חדא זמנא מה לי איתמרא כמח זמני⁹. ולא. עוד אילא לענין שכבר נפטר באהבה¹⁰ איתה לדשמואל ומהכי איתמרא הא שנייה ובלשון שאמרה איתמרא. אבל בין אהבה רבה לאהבת עולם לאו כהא עסקינן כשמעתא שנייה ומלה פסיקא בראשנה. והוה ידעי רבנן דמתא מחסייה דכי דאמרי¹¹ רבנן דילן הוא ומדור' ואמרי

¹⁰ מי שהיה כוכה ביה במשנה.

סימן ד. דאמר ראבה ברכות י"א. ושם יחזרו השמות האלה וראה דקדוקי כופרים. ובענין הלכה זו מצינו ראה והערה בסוף המעברה. — אהי צ"ל אייתי. — כמו ואי. — ⁴ כמו: וכמדומים. ובאבודרהם ומדמים. — ⁵ להעשות. או צריך לנקד: להעשות. או צ"ל לעשות. — ⁶ איך יהודה ברכות י"א. — ⁷ כמו עדיין. — ⁸ כמו איכפת. — ⁹ בכי דצרי על הנון מנקוד הבבלי. — ¹⁰ להוכיף המלה רבה. — ¹¹ כמו: דכדאמרי.

רב[כ]ל בתי כנשאתא הכי אילא הא דכיון דרנילא הכי לא קא משנינן ולעולם מנהג טעית הוא זה.

סימן ה'. וששאלת הא דתני רבנן כל הברכות⁽¹⁾ כולן פותח בהן ברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת הפירות וברכת המצות וברכת הסמוכה לחברתה וברכה אחרונה שבקריית שמע. הני ברכות דקמי חפלה לאו רובן פותח בהן בברוך ואין חותם בהן בברוך וכלהי ברכות דהרואה⁽²⁾ לאו הכי נגהי⁽³⁾ מאי טעמא לא אפיקינהי בהרי דחוץ. — בהא מילתא וכיוצא בה אמור רבנן אמר ר' יוחנן⁽⁴⁾ אין למדין מן הכללות אפלו (s.) במקום שנאמר חוץ ואמר אביי ואי⁽⁵⁾ תימה ר' ירמיה אף אנן חנינה עוד כלל אחר אמר כל הנישא⁽⁶⁾ על גבי הוב טמא וכל שהוב נישא עליו וטהור (s.) חוץ מן הראוי למשכב ומשכב ואיכא נמי גברא דאתא⁽⁷⁾ . . . (f. 2b) דתנן האסיף⁽⁸⁾ טמא מיושב⁽⁹⁾ והתפוס⁽¹⁰⁾ שלו טמא [מרכב אמר רבינא ואיתימא רב נחמן] בר יצחק⁽¹¹⁾ אף אנן חנינא בכל מערבין⁽¹²⁾ ומשתחפים חוץ [מן המים והמלח ותו ליכא והאיכא] כמהין פטריות (s.). ולפיכך כל כלל שנראה לנו בדברים ברורים כי אז חוץ שנתברר דבר אחר סומכין על מה שנחברר. ולא קשי [מברכות דקמי חפלה וכן] נמי הני דהרואה דמינינ⁽¹³⁾ לברכות מצות אז לברכות פרות את . . . (14) [ולברכה] סמוכה להברתה.

סימן ו. וששאלת מאן דצלי [בין יום ראש] שנה ליום הכפורים וטעה בהמלך הקדוש והמלך המשפט⁽¹⁾ צריך [לחזור] כשאר טעיות שחוזרין או אינו צריך. — אז⁽²⁾ לא סיים לא⁽³⁾ ואמ' המלך [הקדוש והמלך המשפט] שפיר דמי לחזור. ואילא כיון שלא אמרו חכמים שצריך לחזור לראש [ליכא כח] לחיוביה⁽⁴⁾.

סימן ז. וששאלת המל ביום הכפורים ואיכא יין והאמ⁽¹⁾ דמנהאנה לאיתויאנן⁽²⁾ למילה מברך על היין או לא. ואפילו על דעת ההוא גאון שלא הצריך את המברך לטעום כוס שלברכה⁽³⁾ הא אצריך דה אוו אחריני בהדיה דטעמין ליה. ואף על גב דמקיל טפי לברוכי אכאסא ולאנוחיה לא אקיל. שמצאנו במקצת תשובות גאונים ז"ל המל ביום הכפורים מברך על

סימן ה. ⁽¹⁾ כל הברכות. ברכות מ"ז. — ⁽²⁾ דהרואה. פרק ט' דמסכת ברכות. — ⁽³⁾ כסו: נינהו. — ⁽⁴⁾ אמר יוחנן. עירובין דף כ"ז. — ⁽⁵⁾ כסו ואי. — ⁽⁶⁾ כל הנישא. ובין פרק ה' משנה ב'. — ⁽⁷⁾ דאתא. אות תת' בכ"י בספק, ואולי צ"ל: דאיתי [הא] דתנן. — ⁽⁸⁾ האסיף. האובף. תוספתא דבבלי. — ⁽⁹⁾ מיושב. צ"ל מושב. — ⁽¹⁰⁾ והתפוס. צ"ל והתפוס. — ⁽¹¹⁾ השלמתי. החסר עפ"י נוסחתנו ושם ליתא בר יצחק. — ⁽¹²⁾ בכל מערבין. עירובין כ"ו במשנה. — ⁽¹³⁾ כסו: דמינון, השוה אותן. — ⁽¹⁴⁾ אחרי את מחק בב"י, ולא אדע איך להשלים המלה.

סימן ו. ⁽¹⁾ המלך הקדוש. ברכות דף י"ב. — ⁽²⁾ כסו אי. — ⁽³⁾ כפה"נ. צ"ל ולא אמר. — ⁽⁴⁾ תקנתו. הסוף עפ"י דברי ר"י ו' גיאת בהלכותיו חלק א' עמוד מ"ה בשם דה"נ. ובשערי תשובה סימן ע"ב בשם דה"נ לקוח כפה"נ מתשובה זאת.

סימן ז. ⁽¹⁾ והאם. כפה"נ כוונתו אמו של הילד הגיסולי. וראה למטה. — ⁽²⁾ כסו: ראיתנינון, להביאם. — ⁽³⁾ כפה"נ כוונתו להתשובה. סימן קי"ח בחסדה גנוזה: (ושם היא מיוחסת לרב צמח גאון) שהמברך אינו צריך לטעמו. הוא בעצמו. וראה תשובות גאונים מורה ומערב סי' קכ"ג והלכות ו' גיאת בענין

היין ומניח אותו לערב ושוחה אותו אמו שלחניוק⁴) ולא אסתברא לן. הילכתא מאי. — הכין סבירא [לחון] לרבנן כוס של ברכה צריך שיפגע בין טעים ליה המכרך ובין טע[ים] ליה] אדם אחר שפיר דמי. ולהניחו מוצנע עד מוצאי יום הכפורים ש[שחיו אותו לא] רחקא מלחא ואין בכך כלום. והכין הוא מנהאנא דקא עאבדי אינשי [וכן] עמא דבר שמצניעין אותו ואמו שלחניוק שותתהו אחר יציאת יום הכפורים. ואף על גב דאיכא למימר ליטעמיה יניקא שלא הגיע לחניוק. וטפי בטפי איכא למימר דלא צריך יין לברך עליו ביום הכפורים. אילא מיהו הכי מנהגא. מאי אית לך למימר חישנין⁵ שלא ישפך⁶ אין מבטלין מנהג על כך.

סימן ח. והא דתנן היו לפניו¹) מינין הרבה ר' יהודה אומ' אם יש ביניהן ממין שבעה עליו מברך וחכמין (8.) אומ' מברך על איזה מהן שירצה. הילכתא כר' יהודה או הלכת' כחכמין. דהא מר רב האיי גאון זכ' לב' אומ' דעבד כר' יהודה עבד ודעאבד (8.) כרבנן ומברך על חביב שפיר דמי. וקשיא לן. ותו זית ראית בפסוקא אוקמיה מדרב²) האיי גאון זכ' לב' ... שבטלה³) אצל כל אדם והם הדא⁴) קשיה לן דזית אין דרך בני אדם לאכלו לבדו וכל האוכלו הוא ניוק בו. וברכות כולהי דמברכינן על דבר שהגוף ניוון ממנו או שההרגשות או שהנשמה נהנין ממנו⁵) לא על דבר שהוא מזין⁶) [ק]. ואם בפת הוא אוכלו פת פטרא ליה לגמרי. השתה⁶) זית שמן דאמ' קרא ב[הרי] גפן ובהמה שמסונין⁷) ברכה כאיוצד⁸). — מסוניין דעלמא⁹) הלכה כרבנן ד[חבי]ב עדיף ועליה מברך אם ברכותיהן שוות מקדים ליה לחביב. וחזי לנא רבנן קשישי דסברין כר' יהודה ומקדמין ליה להווא דממין שבעה אם אין ברכותיהן שוות ומברכינן עליה אם ברכותיהן שוות. וכר' אמרינן להו שבקיתון רבנן ועבדיהן כר' יהודה אמרי לאו איזה שירצה קאמרי רבנן¹⁰) אנן זה נרצה כיון דקאמ' ר' יהודה לאעדופי מינין ששובחה בהן ארץ ישראל. וקימא לן כרב יוסף ואי¹¹) תימ' ר' יצחק כל הקודם בפסוק זה קודם לברכה. וכי קאמ' ליה רב המנונא לרב חיסדא לענין חמרי ורומאני זה שני לארץ וזה חמישי לארץ קא מקלים¹²) ליה רב חיסדא ואף על גב דרב היה¹³) קאמ' ליה . . .

כוס חתן וכלה. — ⁴) ראה בתשובה הגל' בחמדה גנחה: שוחה אותו אמו של חניוק ושם כתוב הטעם ונגד זה בתשובת רב חנוך בשערי צדק דף כ"ב סימן פ' שאין לברך על הכוס ביהמ"ס. — ⁵) אולי צריך להשלים: ש[תשתה אמו לא] רחקה ואות ר' במלה האחרונה היא בספק בכ"י. — ⁶) שלא ישפך ותהיה הברכה לבטלה.

סימן ח. ¹) היו לפניו ברכות פ' במשנה והסוגיא כגמרא שם פ"א. — ²) מדרב. נראה דצ"ל מר רב. — ³) שבטלה. אולי צריך להוסיף המלה דעתו. — ⁴) והם הדא. נראה דצ"ל והם הבא שהוראתו וגם כן. כאשר העינותי בזכרון לראשונים ד', ראה במפתח שם. — ⁵) הרגשות של החושים או הנשמה נתנית, כגון ברכת התורה והמצות. — ⁶) כמו השתא. — ⁷) תחת שמסונין צ"ל שטעונין, ובהמה נשתבשה מן וחטה? או ותאנה? — ⁸) כאיוצד או כאיזה צד. נמצא על הרוב בכ"י מארצות המזרח תחת כיצד שלנו. — ⁹) מסוניין דעלמא. אחשוב כי מכאן מתחלת התשובה, ולכן נתתי פה דוח בין הדברים. — ¹⁰) בתמיה. — ¹¹) ואו כמו ואי. — ¹²) מקלים. כמו מקלים. — ¹³) על כי התמשך חסר לא נוכל לברר אם יש פה שבוש בכ"י.

הערות נוספות

- א. הוב התשובות שלפנינו (ואולי כולן) הן מרב האיי ברב שרירא גאון: סימן א. הובא בערוך משמי של רה"ג.
- סימן ב. הובא לפי דעתי ג"כ מרה"ג. גאון כי באור זרוע לברכות סי' קמ"ז הובאו איזה דברים ממנה בשם הר"ח. הנה"ל לפי ההשערה הישרה הר"ח שאב מדברי רה"ג כדרכו. כי הדברים הנמצאים בתשובה זו בארמית (אילא דחשיל לכוליה לחם במיא עד דהאוי חושלא בערסן) נאמרו אצל הר"ח בקצור בתרגום עברי (אלא תואר סמיר מבושל). וגם הערוך בודאי לקח מתשובה זו (ולא כפי' הר"ח כרעת קאהוט) כאשר יורה הסוף: ורבנן גראסי שטפי וגרסי. על סימן ג' אין אצלנו הוכחה רק סמך לדבר שהיא לרה"ג על כי מקומה בין סימן ב' וד' ששניהם בלי ספק מהגאון הזה.
- סימן ד' הוא בודאי מרה"ג כאשר נראה בהערה הבאה אודותיו.
- סימן ה' עפ"י השערה הוא כמו כן מרה"ג על כי הוא נמצא בין סימן ד' וסימן ו' ששניהם בודאי מרה"ג.
- סימן ו' הובא בהלכות ר"י ו' גיאת (שערי שמחה) ובשנוי לשון בקובץ שערי תשובה סימן פ"ב בשם רה"ג.
- סימן ז' הובא ג"כ מר"י ו' גיאת בשם רה"ג.
- נשאר לנו איפוא רק סימן ח' שבו הביאו השואלים את רב האיי גאון וזכרנו לברכה. ואם כן התשובה היא לרב מאוחר מוזן הגאונים. אם לא כי נאמר כי הכונה לאחר הגאונים הקודמים בשם רב האיי [בר נחשון או בר דוד]. אשר אמנם זה רחוק קצת שהכותבים לגאון ששמו כשם הגאון הנפטר לא יזכירו את שם אבי הנפטר להבדילו מן הגאון החי.
- ב. מן התשובות האלה הכי נכבדת ויקרה היא המצוינה בסימן ד' כי ההלכה ההיא תלויה באשלי רבנו ונתחבטו בה ראשונים ואחרונים. בבבלי ברכות דף י"א על שאלת הגמרא ואידך (הברכה השניה לפני ק"ש של שחרית) מאי היא? תבוא התשובה: אמר רב יהודה אמר שמואל אהבה רבה וכו' תניא נמי הכא אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה ורבנן אמרי אהבת עולם וכן הוא אומר אהבת עולם אהבתך וכו'. כן הוא הנוסח שלפנינו בדפוס. אולם להקדמונים היה נוסח אחר הנמצא בכה"ג בר"ח ברי"ף ורא"ש באשכול להראב"ד במנהיג באבודרהם בחדושי הרשב"א בפסקי הרי"ד ועוד ועוד. גם בתשובה (לרב צמח גאון או אב"ד = דיינא דבבא. ראה למטה) בקובץ חמדה ננוה סימן קכ"ה. וכן בכ"י מינכען אצל הר"ג ראבינאוויץ בדקדוקי סופרים וכ"י מצרים בבית נתן להר"ג קורניל. ובעלי הגניזות שנרפסו במה"ע האנגלי JQR. ולפי הנוסח הזה שהיה גם לפני הרמב"ם כתוב: תניא נמי הכי אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם. והוא כתוב אחרי המאמר ורבנן אמרי אהבת עולם כתנא דמסייע לרבנן (ואמנם לא צדק הר"ג ראבינאוויץ ו"ל בהערתי כי לפי נוסח הדפוס היא ראיה לסתור. כי בדפוסינו התניא נמי הכי כתוב אצל דברי רב יהודה אמר שמואל כתנא דמסייע לדבריו). ואם מן הבבלי

נפנה אל הירושלמי נפגע גם שם בשנויי נוסחאות כאשר ברר הדבר כל צרכו הרר"ב ראטנער בחלק ראשון מחבורו אהבת ציון וירושלים (עמוד 5—23). ויש מן הקדמונים שהביאו בשם הירושלמי הלשון שכבר נפטר באהבה רבה. ואחרים הביאו שכבר נפטר באהבת עולם. ובכל דפוסי הירושלמי יפקד מקום המאמר הזה מכל וכל. ואם משני ההלמודים נשים פנינו אל הגאונים נמצא ג"כ חלוקי דעות בזה. כי בהשוכה סימן קכ"ה בחמדה גנוזה שהובאה בשבלי הלקט סימן י"ד כתיב: ואהבה רבה ואהבת עולם עדיין יש מקומות שאומרים אהבת עולם [ועפ"י שבה"ל צריך לגרוס: יש מקומות שאומרים אהבה רבה ויש מקומות שאומרים אהבת עולם]. אלא ששאל מר רב יעקב את מר רב חנינאי זכר קדוש לברכה מפני מה אומרים אהבה רבה והא אמרין חנינאי נמי הכי אין אומרין אהבה רבה אלא אהבת עולם וכו' [בשבה"ל בקצור: והא חנינאי כרבנן דאמרי אהבת עולם]. אמר להם [צ"ל לו כמו בשבה"ל] כשחר אנו אומרים אהבה רבה ובערבית אנו אומרים אהבת עולם וכו' כדי לצאת ידי שניהם. ונהגנו מכאן ואילך בישיבה ובבית רבינו לומר כך. וזוה נראה כי הגאונים רב חנינאי רב יעקב ורב צמח [והאחרון שהוא כפה"ג רב צמח בן שלמה שהיה דיינא דבבא — ראה תשובות זכרון לראשונים סימן רס"ד ותקמ"ד והערתי 365 — הביא גם בשם בית רבינו וכוונתו לרב חסדאי ריש גלותא. וזכרון לראשונים שם 389] הסכימו לומר בשחרית אהבה רבה. ועליהם יש להוסיף עוד איזה גאונים המובאים מר' דוד אבודרהם: וכתב מר רב כהן צדק שיש לקיים דברי שניהם ולומר שחרית אהבה רבה וערבית אהבת עולם. וכן כתיב בסדר רב עמרם. וכן כתב מר שר שלום שנהגו מכאן ואילך [מלשון זה נראה כי זאת הייתה תקנה חדשה] בישיבה בן. ורבינו שרירא ורבינו האי כתבו אין אנו מאמינים לומר שמר שר שלום אמר בן לפי שלא נאמר בן בנהרדעא מעולם אהבה רבה לא בשחרית ולא בערבית. ולא בעולם ופרס' ומדי. וכל מדרשות שבסורא אין אומרין אלא אהבת עולם חוץ ממדרש אחד ומדמים אנו שבאיתו [מדרש] היה רגיל מר רב כהן צדק. — ולכלי להאריך פה יתר על המדה אומר כי שתי תשובות כתב רה"ג בענין זה האחת ביחד עם אביו רב שרירא והיא המובאה מר"ד אבודרהם. ובה הטילו שני הגאונים ספק אודות מנהג רב שר שלום גאון שעליו סמך רב כהן צדק. ומעדותיו מסדור רב עמרם נאון לא דברו מאומה. והתשובה השניה היא מרה"ג בעצמו ואליה יכוון הרשב"א בחדושי לברכות באמרו וכן (שואמרים אהבת עולם) פסק רבינו האי. והיא הייתה גם לעיני הר"ח והרי"ף שהוכחותיהם הן היכחות רה"ג בתשובתו זאת. ולעיני רה"ג בעת כתיב התשובה השניה הייתה גם התשובה הראשונה כי לשון המאמר אודות מדרש רב כהן צדק שיה בשתי התשובות. ובענין זה כתבו בימים האחרונים שני חכמים הר"א ביכלער במה"ע הצרפתי REJ. חלק נ' והר"י עלבונן במה"ע האנגלי JQR. חלק י"ט וביחוד במחברתו האשכנזית Stud. z. Gesch. d. jüd. Gottesdienstes. ומתשובת רה"ג יוכלו החכמים האלה להשלים את

דבריהם בפרטים רבים. ולפי דעתי נוכל לשער כי כבר בתחלת ימי הגאונים נחלק בארצות המזרח המנהג בענין שהי הנוסחאות בשחרית במקומות שונים. יש מי שנהג בנוסחא אחת ויש מי שאחז בשניה. וכפי עדות רה"ג בתשובה שלפנינו כבר התוכחו בזה בני ישיבת פומבדיתא עם בני סורא קודם רב כהן צדק. ובעת הזאת קבלו היהודים בספרד את הנוסחא אהבת עולם. ואף כי רב עמרם גאון שלח להם את סדורו שבו כתוב אהבה רבה (ואם כי על הנוסחא הדפוס מסדור רע"ג אין לסמוך כידוע. הנה יש לנו על זה עדות אבודרהם) אולם בני צפון אפריקא (בני המערב) אשר כפה"ג אליהם ערוכה תשובת רה"ג ובני צרפת ואשכנז קבלו ממי שנהג באהבה רבה. לבר מרב חננאל שהלך בכל מקום אחר הרה"ג. ובכרית הימים בסוף ימי רש"ג ובימי בנו רה"ג נתפשט בכל ארצות המזרח מנהג אהבת עולם. ורק בסורא נשאר מדרש אחד שבו אחז באהבה רבה. ועפ"ז נוכל לבאר למשל את ההפרש שבין הרשב"א הספרדי הכותב: ומקצת מן הגאונים ז"ל נסתפקו בדבר זה ונהגו עצמן לומר בשחרית אהבה רבה וכו' ובין בן דורו הרא"ש האשכנזי הכותב: והגאונים כתבו שיש לקיים דברי שניהם ז"ל (או ועוד) באשכנז ובצרפת נהגו לומר בשחרית אהבה רבה וכו' וקודם לו כתב כזה הר"י בעל אור זרוע דברכות (סימן כ"א) האשכנזי.

פעטערסבורג, בחדש חשון התרס"ט.

אברהם אליהו הרכבי.